اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د گل پا چا ((الفت))

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰-کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان | مخ

تقریظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښي : 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف دري مدرسي 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وويل چه پس لدې ته بايد دهغه په هرنا چاپ شوى اثربانديې چه وروسته تردې راوځي يوڅه وليکې.
دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومېږي څوځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړي ته چه په دين بانديې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب بانديې چه مؤلف ئې شل کاله ددينې علومو په تحصيل او څلويښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعو تېرکړي وي، څه ليکل اسانه کارندى.
په حقيقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کېږي. بياهم دغه ځوکربنې ديوه متجسس او دهغه دپيروپه حيث چه دڅوى ولې ډيره تينګه مينه او جذبه ئې هم ملګري ده ليکم.
څلويښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدريس هم کولى شي، درس لوستل ئې پريښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.
دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او ځوتکميل يانا تکميل واړه اوغتې ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دى. په دې ترتيب داخبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائې نه شاعرۍ او ليکوالۍ ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځاى نه دډيرو تجربو اوعلمي ذخيرو سره بېرته غائي اونهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.
داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپوورو ستى اثردى چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خداى دکور دزيارت له اداکولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجرى کال شروع) ئې دهغه په ليکو پيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپاى ته رسيدو سره ئې پاى ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵۶) .
پدې اساس عالم الغيب خداى ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست او مرګ سره له اذله يوله بله تړلى او ملګرى کړي و.
داکتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل ومګر نور کارئې پاتې و.
مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخوباندى ځينې علامې ايښى وې اوله ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړي ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړى اوبيائې بېرته پدغومحوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوى اونه معلوميږي چه دڅه دپاره؟
دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوى هم نه وې او په مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وى چون کتاب اصلاً تحليلى ليکل شوى او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخيستل شوى نو ځکه کتاب ماخذونه نلرى يا ممکن وروسته به دا کار شوى واى.
دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بياغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.
دتجديد نظرپه وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوى هم واى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر د الفت صاحب د فکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظر د پاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
ما د کتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته د هیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یوازې مې داصلي نسخې له مخې نه یو بل نقل تهیه کړ.
علاوه د دې کتاب د آیتونوله تطبیق نه د قرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم د قرآن د اعرا بو سره برابر کړه ځکه چه د کتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، ما د کتاب د آیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
دا کتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
۴- د اسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- د ظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- د فرد جوړول.
۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
۱۵- د صوفیانو مقامونه او احوال.
۱۶- د تصوف طریقې.
۱۷- د تصوف مدرسې.
۱۸- د تصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یا موضوع د اثبات د پاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې د ښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره د حضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پېژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی د حیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب د نظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یا بې ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه د اسلام په صدر کښې هغه څه چه د اسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی تر ټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتوژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا ددین د ارکانو په باب دي او دصالحه اعمالو په برخه کښې دمسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه دآیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه اوپیچیده وي چه دجامعې ډېرلږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه دعامو خلکو بېخبری او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه دترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یایوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یاتصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم اومشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره دتحلیل اوتحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظرکښې نیولی دی اولدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دابه په پښتوژبه کښې اولین اثراو کتاب وي چه ددې هیواد عام خلکوته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا داجتماعی وجایبو او تکالیفو یادصالحه اعمالو په سلسله کښې عاموخلکوته یولړډېرعمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو دینی وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي اویائې نه و پیژندلي.

همدغه دمسلمانانو اجتماعی وظایف او مکلفیتونه دي چه په ټودې او جامعې ئې اثرپرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل اوصورت ورکو ي او تنظیم پکښې راولي.

نوځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب دبحث او ځیړنې اساسي محور تشکیلوی.

دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادوته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دی او داسلام ددین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی دفرایضو او واجباتو سره یوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ ددینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه داجتماعی روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکراو نظرچه وائي دین باید دژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چاروکښې مداخله ونکړي اویواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدواو کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي اوقاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه د اسلام دین پخپل نهاداو تهداب کښې دمسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط اونفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کیږي د اسلام دین چه دبشر دسعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی دژوندانه په ټولوا مورو باندې کنترول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب اوښه صورت سره دډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او دښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو داداري اوسیاسي تنظیم اوسمون دپاره ډېرسودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کتاب په دغه لړکښې د هغې اسلامي جامعې خصوصیات، شکل، اساسات، ماهیت، اقتصادي او حقوقي سیستمونه داسې تشریح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پیروانو د دغو ضرورتونو او احتیاجاتو د اساساتو او کلیاتو ډیر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړیده:

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنیا ته وړاندي کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره ډیر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ریښو اونیلو په وده او انکشاف باندي پوهیدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله دا کتاب ډیره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده د نورو پیغمبرانو او په تېره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي او لدغه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څیړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو یعنې افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بیا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندي نظر اچوی او د جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څیړي.

یعنې د جامعې څیره او عکس د هغې د افرادو په څیرو کښې ګوري او د افرادو څیرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوي یو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت او خاصیت یو شي، طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئې راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول د هغې حقیقي او واقعي دیموکراسۍ د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترین مثال و.

د افرادو او جامعې ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، د هغوی د هریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخنیوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحیتونو ترمینځ داسې حدود او سرحدټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری یائې نابود اوختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډیره ښه څیړنه شویده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یا فردي دکتاتوري چه دکتاتورلکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ریښې شنډول چه د اسلام ترراتلو دمخه ئې لکه هیولیٰ د ډیرو انسانانو په سرنوشت باندې لویې کولې د اسلام د پیغمبر او په دنیا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د یواځني قهرمان حضرت محمد(ص) او دهغه د یارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتو له مینځه ویوړل شو او دغه تاریخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډیرپه ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډیر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په یوې اسلامي ټولنې کښې یوئې نادار او پریشانه او بل ئې د قارونی جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنونه اخیستل او په نادارو ئې ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښود له شوید ه چه د هر راز بیعد التیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعید التۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعد التیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظم او ظالم له مقابلې نه وویرېږي یا وډارشي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼي بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه د هغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو براقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو د پاره له خپله آغازه د دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پر مخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.

د حضرت محمد (ص) په مبارکو لاسو نو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیروو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته دا په ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډېر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیز الرحمن ((الفت))

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدرور دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولۍ خېژول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.
هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملاً يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام د غه ميوه نوره هم خوږه کړيده. په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.
افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تېری کوي او خوري ئې.
په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زيات اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې درون سيوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېر زيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.
اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلي وکړي.
د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.
اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعی په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.
د اسلام د بريالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلا م کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يولوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.

که چيرې اسلام فرد ته د مالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي ؤ؟

که فرد په فداکارۍ مجبور وای او د ده اراده پکښې دخيله نه وای د ايثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟

د بې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.

پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څيړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله عليه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.

د عمر څلوېښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پيغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلوېښت کاله ، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او د عيسوي ميلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَأ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.

چا چه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځو کښې بي بي خديجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړيو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر) ، په مواليو کښې (زيد بن حارثه) په مريانو کښې (بلال بن رباح) حبشي و.

اسلام ته خفي دعوت:

وروسته تر هغه چه (يآاَيُهاالمدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعد بن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړۍ وينه وه چه په اسلام تويې شوه.

په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او ځو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بيخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.

يو شمير صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبيربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبيدالله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فَاصدَع بِمَا تُوءمرُوَأَعرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آیت۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کېږې او له مشرکالو څخه مخ واړوه.

داهم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعرآء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډېره نژدې قبیله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شوا و پیغمبرخپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابو البختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابو جهل بن هشام ، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه دحجاج زامن او داسې نور ابو طالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

ستاوراره زمونږ خدایان وکنځل، زمونږ دین ته ئې بدوویل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به یا هغه منع کوې او یا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دین ستا دین هم دی او تاهم دهغه دین ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قریش بیا ابو طالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بیا هم څه نتیجه ترې حاصله نشوه دریم ځل بیا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولو العزم پیغمبر خپل رسالت په هیڅ صورت پرینښود. بالاخره قریشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وویل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولو نه زیات مالدار شې، که د قریشو قیادت او سیادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو، که مریض ئې او څه صحي عارضه درته پېښه وي طبیبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وویل: که څوک مې په یوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قریش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعیفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئې نه درلود او له نوروځایو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونیول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پیروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پیروانو په روح او ضمیر کښې دومره عمیق نفوذ کړی وچه ددین په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډېرو شدیدو فشارونو لاندې ئې خپل ایمان ټینګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعیف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علنې تبلیغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقویه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښیي او دا ثابتوی چه اسلام دډېرو ضعیفو کسانو روحیه او سجیه څومره پیاوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټینګ عزم دخاصې یادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسیران نیول شوي و او دی د امیه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دین مشرف شو او په همدغه وجه به امیه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړ او درنه تیږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه ورته کیښوده چه د کفر کلمه پرې وو ایې اولات ومنات او عزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل او خپله عقیده ئې نه پټوله.
چاچه د مکې معظمې د سره اوړي سره غرمه لیدلې وي هغه په هیدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تا فاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر او سمیه (دیاسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښې و او د مسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې رااړولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدکُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر د خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې د عقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه د عمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او د قریشو له لاسه په هغو سروشګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم د کفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم اېښودل کیدې.

صهیب:

د سنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او د مسلمانانو شمیر لا څلولیښتو ته نه و رسیدلی د قریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه او کړاوونه ولیدل او د هجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پرېښود او دی ترینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم د ضعیفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبيبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مگر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه وموميي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و د ايمان د قوت يو څو مثاله چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه گڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالي نظر واچوو او و به گورو چه دغه دين له خپلو پیروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپیڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:

ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملگری دی. يعنې بې عمله ايمان او بې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، د محمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او د الله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې او پيغمبران په حقه وگڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرگه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې د عبادت په توگه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج ادا کول او د اسې نورو اجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف او مکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خير او گټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجايب او تکاليف دي چه اجتماعي ژوند او د جامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا د مومن او مسلمان تعلق له خدای سره ټينگوي له بلې خوائې د جامعې دمفيد او صالح غړی په حيث د جامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او د خدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو او تکاليفو کښې مقصر وي تش زهد او محض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې د اسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوازې مونځ د دينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ريا کار او له لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی د خطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیالیدلي دې دي هغه څوک چه د دین تکذیب کوي او د جزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه یتیم رټي او د مسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، د هغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یو له بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

دا ورورې محض د خولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه باید په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا یُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ یُحِبَّ لِأَخِیهِ ما یُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) یعنې ستاسو هیڅ یو (کامل) مومن کیدی نشي څو چه د خپل ورور د پاره محبوب ونه ګڼي هغه چه د ځان د پاره محبوب ګڼي یعني هغه څه چه په ځان ئې لوروي باید په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حدیث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا یَظلِمُهُ وَلَا یَخذُلُهُ وَلَا یَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې یواځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په یوه بل حدیث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنیَانِ یَشُدُّ بَعضُهُ بَعضاَء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټینګوي.

د مسلمان په باب رسول الله(ص) ویلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَیَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام دیوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رویه لري.

وایي چه یوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وویل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد یو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاینه ئې وکړه عمر (رض) ستایونکی ته وویل ته ئې نژدې ګاونډی (همسایه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستایونکي وویل: نه! عمر (رض) وویل: په سفر کښې ئې ملګری شوی یې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وویل: نه! عمر (رض) بیا وویل: د درهم او دینار معامله دې ورسره کړیده چه پرهیزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بیا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وویل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ لیدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړیده او خپل سرئې ټیټ کړی او جګ کړی دی. ستایونکی وویل: هو! عمر هغه ته وویل: ځه لاړ شه ته ئې نه پېژني او شاهد ته ئې وویل: لاړ شه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر یو مسلمان یوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړی وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آیت نو کښې ئې بیان په ښه شان شوی دي:

(لَّیْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْیَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِیِّینَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْیَتَامَى وَالْمَسَاكِینَ وَابْنَ السَّبِیلِ وَالسَّآئِلِینَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِینَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِینَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نیک عمل یوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوئ. لویه نیکي د هغه چا نیکي ده چه په خدای او د قیامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پیغمبرانو ایمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګرو ته اولګوي ئې د غاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو ، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو ، يتيمانو ، مسکينانو ، پرديسيانو ، سوالګروته او د غلامانو دازادولو د پاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دابنيي چه يوازې د زکات ورکړه کافی نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

رښتيانی ايمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبيل الله جهاد سره داسې ټينګه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووايه ! (ای محمده)که دې ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو ورونه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړيدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نو بيا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډېره مينه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي ياد شويدي او بيا ويل شوي که دغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبيل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دی بلکه ايمان يوه راسخه عقيده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) باديه نشينو عربوو ويل چه ايمان مو رواړی. ووايه (ورته) ايمان مو نه دی راوړی ليکن ووائئ منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ايمان هرڅه کولی شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمګړی ايمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آيا ايمان راوړئ دکتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده ددنيا په ژوند کښې او د قيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورګرزول کېږي. داځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترېنه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دانه دي چه سړی يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمی دی.

په اسلامی هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فيصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د خدای له حکمه مخالف حکم د چلیدو نه دی، اصلي حکومت د خدای حکومت دی د اسلام زما مداران د خدای د احکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو د غه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې د خدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري او بې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي د خدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او۴۴) نو مه ډاریږئ له خلکو نه او وډار شئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاریدل او له خلکو څخه نه ویریدل د اسلامی احکامو په تعمیل کښې ډېر زیات دخل لري.

د مثال په ډول د عدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله دیوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او یو ډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یا له خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هېڅکله د دغه کار جوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او د بې عدالتۍ د مخنیوي په باب ډېر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي د خدای د پاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسې د مور و پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي یا بل مسلمان د مظلومیت په حال کښې وویني او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللّهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد د خدای په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځاییږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه د غه حاکمیت په تشریعي برخه کښې د قانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام د تهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ریښې لري چه د فرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرګندې دي.

اوس چه د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نور هم ښه څرګندیږي او د اسلام پېژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیﷺ (ص) په مکه مکرمه کښي خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرو ويشل شوي و او مختلف عقايد ئي درلوده يعني له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښي هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځيني په دې عقيده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښي دی او مرګ د دهر او زماني کاردی. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځيني نور د خدای په وجود قايل و و مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هري قبيلي د ځان د پاره بيل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبيلي (سواع)د هذيل (يغوث)د مذحج او يمنی قبايلو (نسر)د ذی الکلاع (يعوق) د همدان (لات) د ثقيف (عزی) د قريشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبيلو خدايان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربيره په دې ځيني خلک يهوديت ته، ځيني نصرانيت ته قايل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېريانو.
اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښي و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قايل، لوڼي به ئي ژوندۍ ښخولي، غلامان د حيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسي حال کښي له دغسي شرايطو لاندي چه نه نظم و او نه آئين نه يو ملي حکومت و، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسي خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعي اساس په مدينهٔ منوره کښي کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعني يو جزء خواران او فقيران او بل جز ئي شتمن او بډايان و چه په آغاز کښي ئي طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مينه په هر څه غالبه شوه.
د مکي مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښي پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدي عزيزانو څخه جلا شوه او مديني ته د بيوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبي په تقاضا په ډېره مينه کورونه او ځايونه ورکړه او په دوی باندی ئي پيرزوينه ډېره زياته وه.
مهاجرين فقيران و او مديني ته د پرديسيانو په حيث راغله، انصار چه د مديني اصلي او سيدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئي په خپلو کورونو کښي ځای ورکړ او خپله شتمني ئي ورسره شريکه کړه حتی چه د انصارو يوه تن يوه مهاجر ته وويل: زه دوه ميرمني لرم هره يوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئي په نکاح واخلي.
د مهاجرينو هغه فداکاري چه د اسلام د دين د پاره ئي خپل هر څه د مکي قريشو ته پرېښوده او دوی يو سر او دوه غوږه مديني ته راغله او د انصارو دغه ايثار چه د اسلام په جذبه ئي مهاجرينو سره هر راز مادي او معنوي مرستي وکړي په بل عبارت د شتمنو او نيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعي تشکيل د نن ورځي د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.
د اجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولی تړونونه قايم کړه. په دې ورورولی کښي عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپين فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښي څه درزنشو اچولی.
د انصارو ايثار په قرآن کريم کښي د اسي ستايل شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کيږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوی چه د برمالونه د (فئې) په صورت يعني بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او د انصار دوو تنو ته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه د مهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه او تسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصارو کښې څه رخه پيدا نکړه او د مهاجرو حق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د ډيرصالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد (ص) د قرآن په لارښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګاڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو او ګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يَّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللّهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلی اللّهِ اَحسَنُهُم اِلیٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنَّ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَاِنَّ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمَ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَكرَمَكُم عِندَ اللّهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِيٍ عَلیٰ عَجَمِيٍ وَلَا لِاَبيَضَ عَلیٰ اَسوَدَ اِلَّا بِالتَّقویٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقویٰ سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.
استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېر خلک دلړو د پاره استعمالېږي او قربانېږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سړي خورګی اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او د قدرت خاوندان ډېر خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او دهغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډېر لږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه يادېږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېرو جوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
١-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:٣۴) يعنې هرې قريې ته موچه استازې ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانوئې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو د سردارانو اوشتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالدارو او متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.
٢(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:٢٣) مطلب دا چه تر تا د مخه هم د هرې قريې شتمنو او آسوده حالو کسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ د پلرو او نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تا پسې نه ځو.
٣-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:٣٣) دلته د هود يا صالح (ع) د قوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئې باور نه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵٨) ډېر ځله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تر دوی پکښې څوک نه او سېږي مګر ډېر لږ کسان.
يعني عياشي او په عيش کښې افراط د تباهۍ موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:٦٠) نوح عليه السلام ته ئې د قوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.
٦_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:٦٦) هود عليه السلام ته ئې د قوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنو له جملې څخه دې ګڼو.
٧-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ٧۵ او ٧٦) د صالح عليه السلام د قوم سرکښو اشرافو د قوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام د خپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایي په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.

له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خو مره منفور دي.

څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سر او ماله تېر بدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شویدی:

(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وړی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه د غه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی و چه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد(ص) بیا ورته وویل ایا دا دې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهدئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او دثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدينې نه دباندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زكات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئې د زكات له وركولو نه انكار وكړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسيده چه درې ځله ئې وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروورهغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضورته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر دهغه زكات قبول نكړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فرياد شروع كړ او په سرئې خاورې باد كړې خو دا هرڅه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه د ه زکات لکه جزیه ګڼله.
وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم دهغه زكات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آيتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړیدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ. القصص آ: ۴) هرګوره فرعون تكبر وكړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفي طایفي چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه تر ینه وژل ئې د هغوی زامن او ژوندی ئې پرېښودې دهغوی لونې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعيفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او د دوی لښکروته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان تر ینه وېرېدل.
دا آيتونه دا رابښيي چه خدای دانه خوښوي چه څوک خلک طایفي طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټيټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) تر خلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سياست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.
که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا اشناسړی د ظواهرو له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار یې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هیڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي یادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره یو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده اوبس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یوځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) اوبل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې له دې نه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نورنو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم ښرګندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته دیوه فرد له رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که دغزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئې ډېره نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائې ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ښرګندې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

دغنیمت او د (فئې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېر څه به ئې یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېر شوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې دیوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندې شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یاد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړ ئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعني د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعني زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولې ته راغی زما قصد دا نه و چه د مساوات اصل له پښو لاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه ببخي مخالف و او هيچاۍ توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يو لوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) د مهاجرينو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئي له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئي له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و د مساوات رعايت ئي په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئي ليده چه خدمتګاران ولاړ دي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئي په قهر سردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئي خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده د مساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم د غوړيو له خوراک نه ځان پرهيز کړ او دنورو په شان به ئي تيل خواړه.
د تيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئي تور واوښت دغه کار ته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېر شوه او هر چا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی او يوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصد ئي وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئي غوښته. حضرت عمر (رض) بې له دې نه چه د هغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک د زنا په حال کښې په خپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته د هغوی نوم واخلي او بيا د خپلې ادعا د اثبات د پاره څلور شاهدان تېرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې په دې کار کښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې د خپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئي افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم د خدای له لوري ماموريت درلود چه د دغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
د هجرت په دريم کال چه قريشو دري زره لښکر مجهز کړ او مدينې ته ئي نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) د دغه جنګ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لارو کوڅو کښې د مسلمانانو له ضربو لاندې وي.
د منافقانو رئيس عبدالله ابن ابي چه د لومړی ځل د پاره د مشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و د هغوي رايه داوه چه له مدينې نه د باندې احد ته نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
د اکثريت فيصله همدغه وه او د همدغي فيصلي په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه د احد لور ته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغی د جنګ نقشه ئي پخپله ترتيب کړه او صفونه ئي برابر کړه. هلته ئي وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئي پنځوس تنه غشي ويشتونکي د عبدالله بن جبير له امر لاندې د يوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښمنو د احتمالي هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکيد و کړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.
کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابودجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد دغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبيرله يو ولسوتنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل. په دغه وخت کښې خالدبن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دريځ لخوا هجوم راوړ، عبدالله ابن جبيرله خپلو لږو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتېدلي و چه د دغه عقبي حملې ئې وليده بېرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيرې په شديد ګذار زخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَیّ عِبَادَاللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.
د دې غږ په اوريدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډيرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت وپرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهزلښکرسره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بياد ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بېزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّاْیِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يولوی پيغمبربيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ – الشوریٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالى فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزی کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب و خو چه دا خبره ئې ياده کړه دخدای رسول (ص) زيات متاثر شو او دمنبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالى له لوري په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور و او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ دخدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکي.

د قوم دښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوىٰ ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شوي دي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي ادا کړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبّ النّاسِ الی اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَقربَهُم منهُ مَجلساًا مَامٌ عَادِلٌ وَانّ ابَغضَ النّاسِ الی اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباًاِ مَامٌ جَابِرٌ-الشيخان والترمذی) يعنی په خلکو کښې خدای ته دقيامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډېر مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب گرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم داسلام داجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت اومستبد نظام شرعي جوازنلري. داسلام اولوالامرپه هر نامه چه وي مکلف دي چه داسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي اوشرعی احکام نافذ کړي.
په هغو موارد وکښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به دمشورې اوشورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلی اووضع کړي وي.
هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقيدې آزادي اسلام تضمين کړيده او دحق دظهار اوصحيح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړيدی نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشي وضع کيدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښوچارو توصيه وکړي او دبد وچارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړی خليفه حضرت ابوبکرصديق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسي وويل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارومتولی شوم زه له تاسوڅخه بهترنه يم اوتاسو غوندې يوشخص يم که زه دحق پيرو وم ماسره مرسته وکړئ که مووليدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابرکړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداې په لارسم يم که هر کله مې دخدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندی.
وروسته تردې چه حضرت عمر (رض) ددوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وويل: که زه موبې لارې اوکوږ وليدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې يوتن له مسلمانانو څخه راپاڅيد توره ئې له تيکې راوويسته او خليفه ته ئې وويل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سمو و.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خليفه چه له رعب اوهيبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږدېدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې اود حق اوريدلو ډېره لويه حوصله ئې لرله.
يوه ورځ چه دده دغنيمت مالونه ويشل دغنيمت په مالونو کښې يو ډول يمانی څادرونه هم وچه هرچاته يويو څادر ورسيده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اودده ځوی عبدالله ته هم يويو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخليفه قدوقامت لوړو او يو څادرئې دلباس دپاره نه رسيده ځوې ئې خپل څادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خليفه دغه لباس اغوستی واو دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وويل: (ايُهَاالنّاسُ اسمَعُوا وَاَطِيعُوا)يعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅيد اووئې ويل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَينَا ولَاطَاعَةَ) يعنې نه ستا او رواونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وويل: داالباس دې له کومه کړ، يوڅادر خوستا نه بسيده معلومه ده چه تاله نورونه زياته برخه اخيستې ده اوبې عدالتی دې کړی.
حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وويل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله توضيحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي، پس له هغه سلمان وويل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنگه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د ښو توصیه او له بدو څخه د منع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوی دی یعنی (امر په معروف او نهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او د ښو رهبري ورته وکړي.
د دغه اصل له تطبیق څخه د اسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.
په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کریم دغه حکم یعنی امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او د حق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه د حنین له غزا نه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعدل یَا مُحَمَّدُ فَانَّکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:
(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.
په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې وینا ؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې د انتقاد حق نه درلود.
د عقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې د هر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.
په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۲) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهي سره بېل شویدي. د هر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتې کېږي.
په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.
له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. د حق اظهار او د چا په ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه د ایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېرشي مګر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیا ئې توصیه شویده.
د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث د هر مومن مکلفیت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني یو له بله دوستان دي چه یو بل ته د ښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.
په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته د ښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.
د امر معروف معنی یوازې لار ښوونه او رهنمائی نده بلکه د رهبرۍ او د امر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه د ممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئي د نیکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي او له بدو کارونو ئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندګان را ښیي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایي: (مَن رَاٰی مِنكُم مُنكَراًفَليُغَيّرَهُ بِيَدِهٖ فَمَنّ لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِهٖ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهٖ وَهُوَ اَضعَفُ الاِيمَانِ -الشيخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که دا ئې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که دا ئې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترېنه کرکه وکړي او ډېر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډېر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډېر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډېر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسېږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو د غه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسېږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اروېدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذَا رَآوُا الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلىٰ يَدِهٖ اَوشَكَ اَن يَعُمّهُمُ اللّٰهُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماً سَلّطَهُ اللّٰهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُر اَخَاكَ ظَالِماً اَومَظلُوماً) یعنی له خپل وروړ سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعیفان د زوروړو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شي.
په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یوبل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:
(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شوېده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.
وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانو نه د ظلم له منلو څخه وژغوري.
دا مطب پدې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانو نو ظالمان و. وایي په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.
وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.
د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:
(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسو ئې تعدي کړېده.
انتقام اخیستل او د بد و سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قیام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.
د چا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې ښرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته دا حق ورکړ شویدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرور ته بد ووایي:
(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې ښرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.
د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.
په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپېړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.
دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک د عجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډیر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډیر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمایي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نیکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بایدله نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي یاتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (ایُّمَا اهلُ عرصَةٍ اصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حدیث شریف لنډ مطلب دا دی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
یو بل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لاَظَهرلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لاَزَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او دسړیو قوت لري باید له هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمنِینَ فِی تَوآدّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).
یعنی دمومنانو مثال ددوستۍ او رحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کېږي.

بنـــــی آدم اعضـــــای یکدیګرنـــــد — کــــه درآفـــرینش زیـــک جوهرنـــد
چـــو عضـــوی بـــدرد آورد روزګــــار — دګــــر عضــــو هـــــا را نمانــــد قـــــرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شویده دمال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دایمان او اسلام ډیر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په ټاکلیو اندازو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث دشتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.
دا حدیث شریف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاً سِویٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډیر ښه ثابتوي چه سربیره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه ټاکلي ئې باید اداکړي؟
په قرآن کریم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسایل او محروم حق تثبت شویدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی دمتقیانو اونیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه. یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه د مخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شاپې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرا و محروم د پاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم د پاره برخه د حق په نامه دابښیی چه شتمن د خپلو مالونو د اسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چاحق ورسره نه وي.

داحق باید شتمن او بډایان په د اسې طریقه اداکړي چه احسان باروی او د تحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه د اسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم دالله تعالی قول دي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډېر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې داآیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووایه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او دخوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دااستنباط کیدی شي چه د حاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیداکوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه د کفایت په اندازه څه لري د خیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او د نورو تعاون ته اړکیږي. که دغه مرسته وکړي نو بیاد پاک خدای ددې ستاینې وړګرځي چه فرمایي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او د خدای په نزد ډېر اجر لري. که د قرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا -الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته د اسې ښیی چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (اِنَّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ یَقُولُ یومَ القِیَمَةِ یَاابنِ اٰدَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنِی ! قَالَ یَارَبِّ کَیفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِینَ؟ قَالَ: اَمَا عَلِمتَ اَنَ عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنَّکَ لَو عَدتَّهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ یَاابنِ اٰدَمَ ! اِستَطعَمتُکَ فَلَم تَطعِمنِی ! قَالَ یَارَبِّ وَکَیفَ اَطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِینَ؟ قَالَ اَمَا عَلِمتَ اَنَکَ اِستَطعَمَکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَطعِمهُ اَمَاعَلِمتَ اَنَّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِی؟ یَااِبنِ اٰدَمَ اِستَسقَیتُکَ فَلَم تَسقِنِی !قَالَ یَارَبِّ کَیفَ اَسقَیتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِینَ؟ قَالَ اِستَسقَاکَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقِهُ اَمَاعَلِمتَ اِنَّکَ لَو سَقَیتُهُ لَوَجَدتَ ذٰلِکَ عِندِي- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ د قیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بینادم وایي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه ځنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مریض شو او تائې پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بینادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي ځنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ما سره پیدا کړی وای. اې بنیادمه ما درنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنیادم وایي اې ربه ځنګه به می اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یی. الله تعالی وایي له تا نه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ما سره موندلی وای.

ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیر دی تاسو لره که پوهېږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَوِ القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَار_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګار او دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابر دی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیر او ثواب کارونه ډېر دي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیر دی. الله تعالی وایی: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت. ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر دپاره قربان کړي چه دخیر او نیکۍ کمال ته ورسېږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا ځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام په ډېرو احکامو کښې د یوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظور دی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډېر ښه ځای شویدی:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او د اتصال رشتې تقویه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذایل او مظالم احاط کوي او د غودرې شیونونه ځان ساتل د جامعې د اصلاح او فلاح موجب ګرځي. د تعاون په باب د احدیث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً مِن كُربِ الدُنيَا نَفّسَ اللّٰهُ عَنهُ كُربَةً مِن كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسّرَ عَلىٰ مُعسَرٍ يَسّصرَ اللّٰهُ عَلَيهِ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللّٰهُ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَاللّٰهُ فِى عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُ فِى عَونِ اَخِيهِ-عن ابو هريره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه د دنیا له غمونو یو غم لرې کوي خدای له هغه څخه د قیامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه د مسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده د خپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فایده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله (ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الّذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُ عَلىٰ اَذَاهُم خَيرُمّنَ الّذِى لَايُخَالِطُ النّصاسَ وَلَايَصبِرُ عَلىٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او د خلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذیت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصیه په قرآني آیاتو او نبوی احادیثو کښې ډېره زیاته راغلی ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبیرونه کړي او ویلی ئې دي چه د اسلام دین د نورو ادیانو په شان د استعمارګرو او استثمارچیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه د بډایانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبرو کړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي یعنې په دنیا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدایه وغواړي. د دوي په عقیده د اسلام دین خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلومیت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی د اسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صریحو احکاموئې سترګې پټې کړیدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) او د هغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او د جهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیا بیا توصیه شویده د ظلم او ظالم په مقابل کښې د مقاومت او ثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې ونبودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

د ظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دریځ د مخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان د مظلومیت تحمل کوي یعنی د بل مظلوم مرسته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه د صبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختيو، کړاوونو او د جنګ په ميدان کښې صبر کوونکی او ميدان نه پرېښودونکی دنيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې ازميښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر د مظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

همدارنګه د صابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (کَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ –البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دا مطلب نور هم ډېر ښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خو له ډېرو سره جنګېږي.

صابران هغو ته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو بری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوي او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اولالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه د صبر مقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک د صبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده د فهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځي او منزوي کېږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دا دی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شي او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خوږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچۍ هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد د جامعې د آزار په مقابل کښې د ضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرور توب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً يو د بل مقابل ګڼل کېږي خو دا مقابله د تور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه د يوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فردجوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاوند او دحيثيت وکرامت خاوند دى، ده ته يوازې د ژوند حق نه دى ورکړشوى دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوى او توهين وتحقيرئي جرم وجنايت يا اقلاً قباحت ګڼل شويدى.
دى دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دى چه هم فکر کولى شي او هم کارکولى شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامى فقه کښې يوه مسلمان او يوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدى چه که هريو له دوى څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت ياديوې کلا يا ديوه ښارخلکو ته امان ورکړي نو بيا هيڅ يو مسلمان له هغوى سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعى اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول د مسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيا دغه دامان ورکړه رديدلى شى. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړى وي امان ئې د رد وړدى.
دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړى دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئى چه نظير به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافى دى چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښئى او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښې ورته په حق قايليدل دا ثابتوي چه اسلامى نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسى نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډېرد مخه افرادو ته ورکړيدى او دانسان مادي او معنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدى.
په دغو حقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدى اوله ډېرغور نه پکښې کاراخيستل شوى هغه دمالکيت حق دى چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلى شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دى.

مالکيت اومالى سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوى اولږغوندې په خه پوهيدلى دى د مال لرلو اومال ډېرولو فکراومينې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړيدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبى ئې پيدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانى حرص سترګې ورخ په ورخ وړې کيدې.
مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخيراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو ، افلاطون په واضح ډول د اجتماعى چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسيحى دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نمونه هم ثبت شوه لکه: (خير او فضل) يعنى اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عيب و هنرئې د واړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته د مالکيت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قيود او شرطونه کېښودل.
اسلام د بشر په حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې د ده اړتيا په نظر کښې ونيوله مګر د مال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګڼه او حدود ئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دين نه دی چه د انساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجری ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په ختېه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.
د مال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، د قرآني احکامو له مخې د مالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افراد پکښې د جماعت په وکالت د جايز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. يعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عياشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کريم مال لرونکی د مستخلفينو په حيث مالکان ګڼلی نه د اصيلانو په حيث يعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حديد کښې دغه آيت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحديد آيت:۷)
د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ايمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خليفه ګان کرزولی ياست.
په سورة نور کښې دا آيت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آيت:۳۳) په صريح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړيدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شويده او د عاريت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شويدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاريتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بيا هم يوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري يعنی علاوه په زکات محروم او سايل د بډايانو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذريت کښې چه د متقيانو حال بيانېږي نو د مال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شويدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذريت آيت ۱۲) يعنی دوی د هغه څه اخيستونکي دي چه خدای ورکړيدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آيت کښې ډېر ښه څرګند شويدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آيت:۷) يعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) د ذی القربی، ديتيمانو، مسکينانو او دلارويو پرديسانو حق دی چه په دوی به ويشل کېږي او دا د دې د پاره چه دولت د څو تنو غنيانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آيت کښې د مال د توزيع غايه دا ښودل شويده چه سرمايه تراکم ونکړي او د اغنياؤ طبقه ډېره پياوړې نشي. يعنی اسلام ډېر د مخه د طبقاتي تضاد د محنيوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتيټ و پاس منيځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صريحاً منع نه ده او هرچا ته دا حق ورکړ شوی چه په جايزه طريقه د شتو خاوند شي او هغه تکاليف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ايښې دي لکه د زکات، خيرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه خير شي هغه پوهېږي چه شيشګی که حلال دی شکل ئې د مردار دی. د مال پيدا کولو او ډېرولو هغه طريقې چه اسلام منع کړيدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخيستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ويل، غدر کول، تقلب يا داسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقيم او جدي ډول د قارونيت مخه نيسي. له بلی خوا هغه تشويق او ترغيب چه د خير و احسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو کښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار وا خلی او په خيريه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربيره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامرته دا حق ورکړی چه دخوارانو اوفقيرانو دمړولو او ژوندښه کولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته ورکړي او موازنه قايمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې کسانو ډېر مالونه جمع کړيدي او نورپه فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوي په مالونو کښې شريک او سهيم کړي ځکه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتىٰ اِذا لَم تَجِد فيه شَياً اَدخَلنَا عَلىٰ كُلّ اَهلِ بَيت مِن الاَغنيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِكَ حَتىٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) يعنې مسلمانان به له بيت الّمال څخه مړوو او چه په بيت المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او دا کاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکيت په باب دا آيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري د قارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډېر تکليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلدشو او هلته د ډېر غربت په حال کښې مړشو اولارويو خاوروته وسپاره.
دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډېره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېربدل.
حضرت علی او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کېږي.
په ډېرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.
(خُذمِن اَغنِيَائِهم وَرُدّ اِلىٰ فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه دا اسلام اقتصادي کرښلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّكَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَكَ وَاِن تُمسِكهُ شَرٌلَكَ–مسلم و ترمذي) يعنی ای بنيادمه ! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.
همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَكَيفَ لِي بِذالِكَ؟ قال: هُوَذَاكَ اَوالنَارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.
بلال وويل دا به زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.
امام احمد حنبل په مسند کښې دا حديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عَرصَةِ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌ جَا يعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالىٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نورورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی. په غند نه کښې يو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.
دبشري تاريخ له مطالعې نه هم داپته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) د مترفینو یعنی د عیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) د شیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات:۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ویني. یعنی مال او ثروت د غرور او سرکشۍ باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت:۲۷) که چیرې خدای د خپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړی و. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف وتبذیر څخه کار واخلی.

پاک خدای وایي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت: ۲۶) یعنی ورکړه خپل قریب ته د هغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مبذرین بیشکه د شیطانانو وروڼه دي.

په بل آیت کښې وایي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حریصانه ډول خوراک او څکاک او بیځایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت ېې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان وریښمنې جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه د غه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبدالرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وریښمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه د غه کمیس له ګریوانه ترلمنې پورې څیرې کړاو د دغسې معتبر او ډېر شمتن صحابی ځوی ئې هم پرینښود چه د اسلام له مقرراتو نه سر وغړوي. د همدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چاترېنه پوښتنه وکړه چه تاته له بیت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمی او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج تونبه شی زما او د زما عیال قوت باید د قریشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه یو تن یم څه چه نورو ته رسېږي ماته به هم رسېږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدا رنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عیشه ژوند چه د مجبوریت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پار ه پیدا شوه او قحطی له منیځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم د نورو په شان تیل خواړه او د تیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنیا مال، زیب وزینت او عیش وعشرت ته په حقارت وګوري او مینه ورسره پیدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پیدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قربانۍ ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پیروانو د تنظیم او ادارې، د تهذیب او تربیت د پاره دوه وسیلې په کا واچولی، تشریع او توجیه. ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دیانتاًمنع دی د شریعت او د دیانت تقاضا هر کله یوه نه ده، په ځینو مواردو کښې تشریعي جنبه او توجیهی جنبه یو له بله بیلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کېږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته بې ملاوتړي، په توجیهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو او خیراتونوله لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخیر و احسان نمونه اومثال شي.

توجیهی احکام دتشریعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونوکښې چه سړی له نوروسره ګډون کوي او دخولې بوی بې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او ریاضت خاوندان دجایز اوناجایز په تشخیص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبیره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکېې او د روح دتصفېې دپاره جایز لذتونه هم په ځان ودروي یا بې ډېرکم کړي.

هغه بېائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرایض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله (ص) په اصحابو کښې هم اغنیاء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بیاطلحه اوزبیر یاداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځینې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډایانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفینوله اسوده ژوند څخه بې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختیاري دی. اسلام هغه دین نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرایزو په مخکښې سد شي او بیخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دین په حیث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آیات ۲۸۶او۱۸۵) داهغه آیتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانینو اساس بې ګڼلی شو. پدې آیتونو کښې له وسع نه زیات تکلیف له اوږو څخه اخیستل شوی او په دین کښې حرج نفی شویدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آیتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آیت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحریم آیت ۶۶)هغه حیاتي درسونه دي چه د صحت او قوت وقایه وریورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنیائي برخه هیره کړي یاپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به بې په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته بې وویل: (.....ولِنَفسکَ عَلَیکَ حَقٌ ولِبَدَنکَ عَلَیکَ حَقٌ ولِزَوجَتکَ عَلَیکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او ریاضت کښې افراط منع دی او رهبانیت نفی شویدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ټک ته کښیناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هېڅ پرې نږدي. له دې آیت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آیت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه بې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېني ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۲۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړیتوب صیقلوي.

د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې يې نقش ډېر څرګند دی.

د اسلام ربنتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت يې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی دمثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه ددوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا يې دانه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت دمثل اعلی په حیث دتکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو يې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګرله ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. دخیروشر، دصلاح او فساد، د پاکی او نا پاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم دانسان په بڼه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل يې په وجود کښې داسې خوا په خوا وسي لکه چه ابو جهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده دانسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر داورلمبې داوبو څپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دو سپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې يې قهر، په قوت کښې يې ضعف او په پوهه کښې يې ناپوهی ځان ښيي.

دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره دا تم او هاید روجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.

که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.

که دانسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه يې لیوان له عقل نه يې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل دانسان ډېره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګرله دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي يې. دا عقل ددین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. دمعاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچا سره شته او نورحیوانات هم پکښې شته نه شه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولو ته نه دی رسیدلی.
ډیر غولېدلي دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغي سطحې ته يې راټيټوي. ډیر ښه پوهیدلي دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته یې اوچتوي یعنې عقل متدین کوي او د دین په لاره يې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقیانو لار ښوودی چه په غیب ایمان ولري. (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول د دغه ظاهربین عقل کار ندی او دا عقل هېڅکله مومن کیدلی نشي. دا عقل د جسم او خېټې خدمت ته پیدا دی او د ژوند پاللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډېرلوی ارزښت لري او دنیا يې مرهونه ده مګر د معقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کار دی چه ملا خورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.
د پښتو ژبی عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

د دنيا په کار کښې هر سړی عاقل دی
چه سړی پرې سړی کیږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کیږي؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصیل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر د بصیرت خاوندان پوهیږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به يې د سړي وي مګر سیرت به يې د سړي نه وي او د شر وفساد جنبه به يې ډېره غالبه وي.
د اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی د انسانی فطرت په تشخیص کښې د غه د شر او فساد جنبه او د انسان شهواني غوښتنې هر ځای بیانوي او دا څرګندوي چه انسان بايد د اخلاقي تهذیب او نفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.
انسان د خدای خلیفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پریوتي دي مګر انساني فطرت د ملایکو له خولې د اسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰) یعنې په ځمکه کښې هغه څوک پیدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډېرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت د اسې معرفي شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آیات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
یعنې انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شر ور ورسیده جزع وفزع کوي که خیر او د دنیا مال يې وموندنو بیاله ډېر بخل نه کار اخلي.
۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیر د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډېره شدیده مینه لري.
۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰)
دا آیت انسان د اسې ممسک ښیي چه که د خدای د رحمت خزانې يې په برخه شي بیا هم ویریږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډېر حریص او ډېر بخیل دی.
۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آیات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووینې ارومرو سرکښې او نافرماني کوي.
۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډېر ظالم او ډېر ناشکره بنده دی.
۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنې جدل يې په خټه کښې ګډ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.
۸-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آیت ۱۱) انسان ډیر بې صبره او الېته دی.
۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی میني بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اوراوبوته غورځوي.
داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو اوانساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.
دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بېړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.
دقناعت درس هم له حرامو څخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسی، نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته یې نه پرېږدي.
دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محوربې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت اوډېر کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو یې ډېرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان یې راوړی اوکړي یې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه یې کړېده.
دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.
داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه یې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(العِلمُ علمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حیواني قوت زیاتېږي | نفس شیطان لره هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو | په مرښت نشي داکارپه لوږه کېږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني | مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه | روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب او دیني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ -یونس آیت ۵۷) هیڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

دنن ورځې عصري طب که دصدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي او دشفاء الصدور دارو وموميي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص او حسد یا قلبي قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانو نه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زیات دي.

(حُبُّ الدُّنيَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین بې مخه نیولی شي.

په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته بې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.

ددغه انقلاب اثر تر او سه په مسلمانانو کښې لړ او ډېر یوځای بل ځای وینو او په یو زړ او څوسوه کاله کښې بې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا بې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې څوک سره زر کا　　　چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم او فنون خلکو ته دا هنر ښیي چه خاورې زر کړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.

د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زر کړي او هم زر خاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر بې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زر به څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري او دوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنر به هرګوره منفور او مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی او زیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.

دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم او صنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګر په دغو لوښو کښې دحیات او به د دین ساقي اچوي او دین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو او کبلونه ساتي او دښو بوټونیلي اوریښې تقویه کوي.

که اخلاقي تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډېر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانات پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.

کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو تورې لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کېږي ديني پوهه او د اخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی ٰ وهوس ناولتيا پاکوي.

که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلي وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکيې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه پې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګرله ظاهر نه هم صرف نظرنکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجو ته رسېږو چه د اسلامی هداياتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعنې پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ يې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول يې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً په داسې وخت کښې د نياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شويدی يعنې د دين ډيوه هروخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهورپه وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې يې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندی خښول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېرېې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په د غسې وخت او د غسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين د اوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۵-۱) يعنی له بړستني پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستۍ په معنیٰ او د پليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم يې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار يې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دادوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه دلمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دا دي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ د فلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا اوه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو دلفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترېنه تزکیه ده ځکه پښتانه هم د غسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه د تزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې د نفس تزکیه د فلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَاُولٰئِکَ هُمُ المُفلِحُون) د عبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترېنه د فلاح موجب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکیه) دپیغمبر وظیفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:

(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت۱۵۱) په دې آیت شریف کښې (ویُزکیکم) په ډېر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شویدی.

په یوه بل آیت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګند وي چه وایي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آیت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهیم او حضرت اسمعیل دعا کوي او له خدایه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آیتونه ولولي، په کتاب او حکمت یې پوه کړي او پاکیزه یې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آیات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !........او ورته ووایه آیا میل لرې چه تزکیه دې نصیب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غایه (تزکیه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکیه او تطهیر ددین کاردی او پیغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شویدي چه دخلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې یې صفائي او دخیر و احسان مینه پیدا کړي په نفسیاتی حالاتو او کیفیاتو کښې دانسانیت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحیه خلق کړي مګر دا کار یعنې دنفس تزکیه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

داجتماع په اخلاقو او عرف و عادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقایدو په ځای نوي عقاید په ذهن کښې کښېنول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهیم (ع) یې دنمرود سرو لمبو ته وغورځاوه او حضرت مسیح یې په سولۍ وخیژاوه.

دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقاید که هر څومره خرافاتي وي بیا هم دجامعې په ذهن او دماغ بې قید و شرط حکومت کوي او مخالفین یې په فنا محکومېږي.

یو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر یې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقاید خپل حاکمیت له یوه نسل نه بل نسل ته په میراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.

زمانه چه کار یې تغیر راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ایوبې صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غیر مرئي تدریجي تغیر پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دین په خلکو منل د اولوالعزمه پیغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.

حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې یې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت یې ډېر ټینګ ایمان درلود او دغه قوي ایمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پیدا کړیؤ دا ایمان د په نورو کښې هم پیدا کړ چه مومنان یې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات یې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) یې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه یې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقاید یې محوه کړه او سیئات یې په حسناتو له مینځه یوړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهیم (ع) او حضرت اسمعیل (ع) ته دخپل کور دپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آیت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک یې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بیا یې قرآن کریم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنيولو دپاره پاکې منګولې په کارويې او طهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخداى پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

داهل بيتوله تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو په اجراکولو داخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

ددينې پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولى الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب داچه پيغمبر دعلم او فلسفې معلم ندى دانسانيت مربي او اخلاقي رهبردى ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمَ الاَخلَاق) الله تعالى هم د دستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)

ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلى شي او خپل عالي کردار د هغوى دپاره سرمشق وګرځوي يعنې په عملي ډول خلکو ته دصبر واستقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوى بدلون راوستلى شي. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر يوڅه زده کول دومره ګران کارندى مګر په خلکو کښې څه پيداکول، په زړونو کښې يې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهرچا کارندى.

يو سړى کولى شى دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکوته دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړکړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې يې تمثيلول ځان خوارول او له نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيداکوي نو بيا په کاردي چه پخپله يې هم ولري يعنې اول يې په ځان کښې پيداکړي بيا يې په نورو کښې د پيداکولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى. کيدى شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حيا سړى نوروته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.

پاک خداى اسلامي امت په امر معروف مامور کړيدى مګر هغه واعظان او ناصحان يې تهديد کړيدى چه نوروته دنيکۍ امرکوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړى له دينه نه وي منع کړى چه نور سمې لارې ته راوبولي بللى به شي مګر په سمه لارئې بيولى نشي. خلکوته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآني ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډېرګران کارندى مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيداکول له ګران نه ګران کار دى.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم يې په سمه لار وخوځاوه او ډېرعالي اخلاق يې په خپلو پيروانو کښې پيداکړه يومهم علت يې داو چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقى معجزه يې عالمونه مسخرکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق داسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار تر ینه نشي کیدی.

ځیني خارق العاده کارونه شته چه د سحر و افسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او د حیرت ور ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له او رڅخه یه خبرې اوریدل کیدی.

داوسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځیني د تعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الوتکې او فضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړ او انسانیت یې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یو زر او څلورسوه کالو کښې یې خپل اعجاز ساتلی دی.

د معجزې په اوو شرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډیر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ و ښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې یې معجزه آسا بدلون راووست، دده د ږښتیانې ادعاډیر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې یې ما ته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه یې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بیا یې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې د غه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډیرو ګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شي چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله د عفوې او حلم ډیر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې د غو مره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ یې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډیر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمّ اِهدِ قومِی فَاِنّهُم لَا یَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې یې د قتل په اراده توره راواېستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثا رو چه مقام او منزلت یې له سخاوت نه ډیر لوړ دی.

له خپل ډیر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې یې ستاینه شویده: (وَيُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آیت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص)درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهٔ مگر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه يې در لوده او همدغه قرآني منظور پکښې مضمرو.

قرآني فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودگڼي ځکه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدگڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين يې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت يې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان يې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني اوفقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص)دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنيا مال يې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به يې ويشل اوتش د قوت لايموت په اندازه به يې ډېرلږ څه ځانته ساتل مگر څومره چه په ځان سختگير و هغومره په نورو زهير وا و بخششونه يې بې حسابهٔ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلى الله عليه وسلم صفوان بن اميه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ يې ابو سفيان ته ځلوېښت اوقيې سپين زرا و سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه اويزيد ته او حکيم بن حزام ته يې هم سل سل اوښان وبښل، مگر حکيم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه يې هم ورکړه.

دغه شان نورو ډېرو کسانوته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبدالعزى اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته ځلوېښت اوښان ورسيدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جگولی يې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص)پخپله خپل کورته هېڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته دا څرگند بړي چه په کورکښې يې د اوربشو له ډوډۍ پرته نور څه نشته او د جنگ زغره يې په يوه يهودي دکور د نفقې دپاره گروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اويوله بله مخالف قبايل چه لوښي به ئې ژوندي ښخول او ابوجهل يې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا ، افريقا او اروپا کښې خپور کړي او دجهان دين اوآئين بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانگيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې اوبې نام ونشانه قوم يې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري يې په نورو قهرأمنلې ده مگر ديوه ملت معنوي اوروحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنگيزاو هلاکو ، دا سکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلى الله عليه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي يې ملکوتي مقام ته ورسول ددا سې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ يې کامل مثال نشي ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او دضعفيانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالی مثال دی مگر اعجازندی، خوغلامان اوضعيفان له سردارانو او سرکردگانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې يې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه گڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله(ص) په مواليوکښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله(ص) ته يې بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه دا آيت: (أُدعُوا هُم لِآبَائِهِم) نازل شواو پس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه د زيد پلار حارثه او تره يې کعب د زيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هېڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله(ص) يې ترهرڅا بهتر وګڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد وو مګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او د کفائت له نعمته محروم و.

د مواليو له جملې څخه هيڅا ته دا حق حاصل نه و چه د قريشو خور يا لور په نکاح کړي او د هغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدي کار ډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی او نيک عمل يې د فضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه يې د خپلې ترور لور (زينب د جحش لور) زيد ته په نکاح کړه او د عرف او عادت بت يې مات کړ. دا کار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد او مترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه د ښځې او ميړه ترمينځ په کاردی او په نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ او څه موده وروسته زيد د زينبې د پرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد د خپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او دا عقد فسخ شو.

رسول الله(ص) د خدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله د هغې په زخمي زړه ډېره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يو بل اخلاقي درس و چه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو د دغه کار عار يې له مينځه يووړ.

د زيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله(ص) د رې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ د غزا د پاره لېږل او دا د مسلمانانو لومړی جنګ و چه د هجرت په اتم کال د روم د قيصر له امير او مسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله(ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب د حضرت علی کرم الله وجهه وورور او د پيغمبر د تره زوی، عبد الله بن رواحه، خالدبن وليد د عربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې د قريشو سرداران چه جنګی مهارت او قابليت يې درلود د زيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

د زيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) د مسلمانانو د هغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته يې لېږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصار په ډېرزيات شمير شامل وا و په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمر په دغه وخت کښې له (۱۷) کالو نه زيات نه و د دغسې نوي ځلمي لاس لاندې د دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او د هغوی له خوا په خوښۍ د دغه امر منل د نفس د تزکيې ډېر ښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربیه او دفداکارۍ روحیه په خپلو پیروانو کښې پیدا کول چه دډېرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الویت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟

درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمریضۍ په بسترکښې و او دلښکر له خوځیدو نه دمخه یې ظاهري ژوند خاتمه وموندہ او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خلیفه شو.

په دغه حال کښې چه ابوبکرصدیق(رض) په انتظامی چارو ډېرزیات مصروف واو ډېر مشکلات یې په مخکښې و بیا یې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخیر جائز و نه ګڼه او سمد لاسه یې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتیبات ونیول. خلیفه په خپله له دغه لښکر سره دمشایعت او وداع دپاره له مدینی نه دباندې پیاده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه یا به خلیفه هم په آس سپرېږي یا به دی له آس څخه کوزېږي خو حضرت ابوبکرصدیق(رض) قسم یاد کړ چه نه به ته کوزېږې او نه به زه سپرېږم.

په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډېر احتیاج درلود او هغه یې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کیدی ځکه یې اسامة ته وویل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پرېږدې ښومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خلیفه سره پاتې شو او نور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې یې درلود او په ډېرقوي ایمان یې دهغوی نفسي او شعوري حالت بیخی بدل کړی و.

درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تربیوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحیه مخ په ترقي روان و مګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختمیدو وروسته اسلامي تربیه او اسلامی اخلاق مخ په ټیټیدو شوه او ښکاره تغیرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صدیق (رض):

د اسلام لومړی خلیفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسیده، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع او حال کښې هېڅ تغیر پیښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او ریاست په هرسړي کښې ارو مرو یو څه تغیر راولي، هر څوک چه اولو الامرشي او خلک یې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال او شان وشوکت له اغیزې لاندې راځي او باید چه راشي مګر درسول الله (ص) ځینې اصحاب له دغه تاثیر لاندې رانغله او له ډېر اقتدار سره بیا هم متواضع متقیان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.

خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکرصدیق(رض) داستوګني په کور کښې څه جزئي تغیر راولي په خپله دی خو لاپرېږده هماغه وړوکی کورچه له مدینې نه دباندې دده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پیاده او کله په خپل شخصي اس مدینې ته راته، پس له خلافته یې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و یعنې د بیت المال په اس نه سپریده.

ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بیت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي یعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او یې معاشه دغه درنه وظیفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و یې ویل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته باید دځان او خپل عیال د قوت په اندازه له بیت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلکو دکفایت په قدر وټاکه خو کله چه خلیفه وفات کیده نو امر یې وکړ څه چه ده له بیت المال څخه اخیستې دي دده له مال څخه دې بیت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

د اسلام دوهم خلیفه چه دکسرى اوقیصر دوه لوبې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې لـه حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم په نفس درولې و.

وايي چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبو مشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورته وویل: داخه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیدا شوی غواړم چه ذلیل او حقیر بې کړم.

همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړې و دتاسف په ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یو خلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه لـه بیت المال څخه اخلې او په قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼې.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمه او د ورځې دیوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف ته یوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې دپسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېر ښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې که موالی هم و له هغو قریشونه ډېر ښه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه او ضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس بې عماربن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفې والي کړی و.

وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیوله جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه لـه ډېر قهره وپړسیده اوپه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمر (رض) دغـه کـار تصادفي یاغیر ارادي نه و هغه پدې ډېرښه پوهیده چه داکار دقریشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي اونفسیاتي اغیزه لري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذلیلولو بیان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ۷) همدغه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیو چه دوی ترېنه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخي سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېر ښه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمرابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه دقریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستَأ ثِرُونَ عَلیٰ خُدّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا بې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز بې مردود وګاڼه.
دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې بې دمکې عامل او په اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه بې تري وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وويل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وويل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وويل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وويل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای ددې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور را ټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه دحضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل بې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر دکوفې والي کاوه او ولې به بې صهیب او بلال له ابو سفیان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او دشورى په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.
ده وويل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَة حَیّاً لَوَلّیتُهُ) که سالم دابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړ ګڼلی و. دشورى غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق بې ورکړی نه و مګر په شورى کښې بې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې دچا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده بې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته بې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته بې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وويل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر دهغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وويل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار بې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې دخلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته دډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې دجاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او دنفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې بې بدلون راځي او روحاني تعلقات بې کمېږي.
دحضرت عمر(رض) له خلافته وروسته دحضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې داقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځوني شروع کړې وې، امویانو دموروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه بې دسبا ورځې دپاره قوي کول.
دخلافت په باغ وبڼ کښې دحکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی ددغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې بې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسیلي په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کېږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یا یې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره یې نه پرېښوده هیچاته یې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه یې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته دده ورور عقیل په دېر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي یې غوڅه شي نوده امام حسن ته وویل: زمابرخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوې جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سیاست تقاضاهمدغه وه چه ورور له وروږ نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې د سیاسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علی به ویل: زه پوهېږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالۍ شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله یې غلبه حاصلوله.
یو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هېڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې یې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط اومعنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې اوتفرقې پیدا شي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه یې داشوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتو ته کنځلې وکړي اوفحش ووایي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډېرې بې رحمۍ به وژل کیده حال داچه قرآن په ډېر صراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډېر سخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).
زیاد ابن ابیه دکوفې والي هغه سړی وچه مورېې (سمیة) له ابو سفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه یې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلار یې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډشي او دهغه وروږ وبلل شي په رسمي محفل کښې یې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډېر برجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډېرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډېرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډېر ښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې یې دخپل سر په سودا په ډېرې ایمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډېر سخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېر وزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
د اسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو یو طغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شو مګر دغو ټولو شوموحوادثو ونکړی شوه چه د اسلام عمیق معنوي تاثیرات بیخي له مینځه یوسي اود اسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاګ کړ او څاروي بې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نيلې ريښې بې محوه نشوې کړى او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزيز دحضرت عمربن خطاب ډېرښه پيروګڼلى شو.

عمر ابن عبد العزيز:

دخلافت دعهد وروستى ځلانده ستورى همدغه مبارک شخص دى چه اسلامى روحيه ئې په ډېرښه شان تمثيل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واکې په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت اوداسې ئې وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښې له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسوهم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دى راسپارلى دغه دى ماخپل ځان خلع کړاو تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اې اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بيا خلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايې چه هغه دخالق په معصيت کښې وي. که څوک دخداى اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دى اوکه له خدايه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخداى فرمان وړم که هروخت مې دخداى له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزيز سمدلاسه دتېرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه ميراث پرېښى وهغه ئې دمسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتى چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ورو ايستله، کومې ځمکې چه يوځاى اوبل ځاى ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يوکاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلى وځانته وساته چه په کال کښې ئې يوسل اوپنځوس دیناره کله لږ کم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعني له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړى و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره يا ماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښې نشوياتې کيدى.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزيز وفات شواو يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولى شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلى الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډېرګران و او ايمان بې پرې راوړى وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصي امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حيثيت او ماهيت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابوعبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت داسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه دمسلمانانو شمیر لاڅلویښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله(ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی دحضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت اوزیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابوعبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای دپاره جنګیده، حسد اورقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب اونفس وشیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ اوهلته ډېره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هران کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدوسره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی څه دپاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یوتن یم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره دخدای امر او قضاته منتظر اوسم، امیددی چه امیرالمومنین مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر دابوعبیده دغه ثبات اوپه دغسې حال کښې دخلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان اوقضاوقدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي. له وبا څخه وویرېږي او ددولت دمشر دغه راز له لوړینې ډک امرپه ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه وخوړلی او دجنګ په چارو کښې دعزم وتدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر وقوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبیده بن جراح دلښکرو مشروټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث دابوعبیده له قیادت لاندې ددین داعتلادپاره هماغسې جنګیده او دمقام ومنزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
دخالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه دجنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و اوده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې دنورو هم نصیب شوی وي مګر دنفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابوحنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې د صداقت او راستکارۍ، د تقوی او پرهیزګارۍ یو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابوحنیفه یو څه کالي د پلورلو د پاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائې چه خرڅوې باید اول ورته د عیب یادونه وکړې او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر د عیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هېرمې شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې د خدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

د اسړی هم تاجر و او د کان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس د لمانځه د پاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته او لاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل د دې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل دا چینه زمونږ په ښارکښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابوبلال:

د اسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم د یادونې وړ دی. دی په بصره کښې د خوارجو د طرفدارۍ په تورله څو تنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان د دغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او د قرآن تلاوت ئې ډېر خوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه د شپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډېره بېړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه د ده د نشوالي په وجه بندیوان د حاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه د بندیوان د احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته د ده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو او له بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېر ګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه د ظلم او تیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چا تعرض کوي نه به د چا مال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. د قتل اقدام به نه کوي مګر که چا دوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملگرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو او له تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنگ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلويښتو تنو دوه زره تنو ته ماتي ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئې ډېر زيات و راټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنگ په همدغه ډول شروع شو يعني لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنگ شروع کړ. دغه سخت جنگ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دماز دیگر لمونځ قضا کېږي ځکه ئي پيشنهادوکړ چه دلمانځه اداکولو دپاره جنگ متوقف کړو او پس له لمانځه بيا پيل کوو. عباد هم دا خبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مگر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنگ ئي په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال او ملگري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنگ دپاره ئي لمونځ پرېښود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزره لښکر په څلويښتو تنو بريالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنموني او مثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داڅرگنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډگر کښې لکه ابوبکر او عمر او دجنگ په ډگر کښې لکه ابوعبيده او خالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت او مالي مسايلو کښې ئي خپلو پيروانو ته دصداقت او ايمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله او مبارزه کښې ئي علي او حسين ابراهيمي قرباني ته تيار کړه او دابوبلال دکار نامو په شان ډېري حيرانوونکې کارنامې ئي تاريخ ته وسپارلې.

دصدر اسلام نيکان او صالحان به پرېږدو گنهگاران به ئي وگورو چه څنگه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دگناه مرتکب شويدي مگر خپله پټه گناه ئي دخپل ضمير او وجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله(ص) ته راغی او وئي ويل: دخدای رسوله ماله گناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړ شه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ او لږه شيبه وروسته بيا راغی او هماغه څه ئي بياوويل: رسول الله(ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيداکړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بيا راغی او د(تطهير) مطالبه ئي وکړه. رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې گناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دی بيائي تپوس وکړ آيا شراب ئي څکلي دي؟ يوتن ورنژدې شو او ويې ويل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلی الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله(ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شو چه که توبه ئي په ټول امت تقسيم شي گنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله(ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار او توبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله(ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاره چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئې دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئي وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی او دحمل د وضع اطلاع ئي ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئي نه رجم کوو چه اولادئي صغير پاتي کېږي او څوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاځيده اودطفل درضاعت مصرف ئي په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله(ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله گناه پخپلو وينو ووينځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا دځان د پاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یو له بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظرګوري او د اقتصادي ایجاباتو او ضرورتونو مولودئې ګڼي وايي: دین په دوهمه مرحله کښې یعنې کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام ددین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځینې وائې تصوف د سامي دین یعنې اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه دتصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځینې کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځینې ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه و سلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځینې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیاهم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیزکیدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه دعلم و معنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا ددین ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه ددین روح ئې بولي په خدای، په ملا یکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه ددین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَایُرٰی عَلَیهِ اَثَرُ السَفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَا اَحَدٌحَتٰی جَلَسَ اِلَی النّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلٰی رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفّیهِ عَلٰی فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلاِم فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلاِمُ اَن تَشهَدَ اَن لاَ اِلٰهَ اِلاّ اللهُ وَاَنّ مُحَمَدً رّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصّلٰوۃَ وَ تُؤتِی الزّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجّ البَیتَ اِن اَستَطَعتَ اِلَیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ یَسأَلُهُ وَیُصَدّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلاَئِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِروَتُ، مِنَ بِالقَدرِخَیرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِحسَانِ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنکَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَابِاَعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبّتَهَاوَاَن تَرٰی الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشّاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ انطَلَقَ... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاَثُم
قَالَ یَاعُمَرَ ! اَتَدرِی مِنَ السَایِلُ؟
قُلتُ: اَللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !)

یعني مونږ یوه ورځ درسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرپرې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبرته مخامخ کیناست زنګونه ئې دهغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې دهغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لاَ اِلٰهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او دبیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وویل: صدقت رښتیادي وویل.
مونږ تعجب وکړچه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دادی چه الله او دهغه په ملایکو، پیغمبرانو او دآخرت په ورځ ایمان راوړې او دقدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبرکړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه دخدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې ویني. هغه وویل: له قیامته می خبرکړه.
پیغمبروویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: دقیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله باداره وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړاوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ماوویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او دغه درې درجې يا مرحلې ئې را په ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته مو غاړه ايښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح د پاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح د پاره.

لومړنی اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعنې د ځان غوندې انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسيلې او واسطې د خدای له لورې د عبادت او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه را ايستلی دی:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللّٰهُ عِلمَ مَالَم يَعلم) په دې حديث کښې ويل شوي دي څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکر يې په دې آيت کښې شوي دی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الكهف آيت ۶۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسی عليه السلام ته نه و ورکړ شوی يعنې موسی عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی و چه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړ چه د ټولو د پاره دی کله چه شريعت تقرر و موند نو بيائې حقيقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دين اعلی مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته و شو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و او له کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړی و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وچه اهل سِرګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن رايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت علی کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحقله دی ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنی هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد و عبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړی مدرسې بنياد دوی کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شوی دی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفة ! ماته ووايه چه په ماکښې څه نفاق شته او که نه ؟ دی وايي ما ورته وويل: اې اميرالمومنينه ! په تاکښې څه نفاق نشته.

بله دا چه کوم وخت دا آيت د عبيدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود ، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه ، داځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلی و او په همدغه وجه په صاحب السِر ملقب و.

وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه ځوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.

حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حیث پېژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه او په بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله(ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله(ص) څخه دخیر پوښتنه کوله او ما به دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر و نه پېژندل شي خیر نه پېژندل کېږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه دسِر له خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم او نظر په قرآنی آیتونو او نبوي احادیثو کښې دوه جنبېویني یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع او بلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی او بل ځای حقیقت یا بالعکس.

کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله(ص) ئې په توضیح او بیان ماموردی:

(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن داآیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) داقول: (لن یدخُلَ احَدَکُمُ الجنّةَ بِعَمَلِه).

یعنې ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه دشریعت لاربنودنه هغه او دحقیقت داده.

همدارنګه داآیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوالري او داحدیث: (اِذاهَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه دشریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتې کېږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.

دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین او داسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسویٰ الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په ربښتیا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.

عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترڅو سړی داعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابېږي.

سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. ځنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.

دتوحید دکلمې مفهوم د اسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغیر موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړۍ مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کښې کړيدي د ظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دينه علاوه نور مفاهيم د هغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو يا اويا بطنو پورې. د ايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې يو کېږي.
امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې د مشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکو نوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَّم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلَّا فِی قُشُورِهِ کَمَا لَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِّ اِلَّافِی قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:
ما ز قرآن مغز را برداشتیم   پوست را با دیگران بگذاشتیم

په شريعت باندې ډېر ټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت د ځان د پاره د پيروۍ وړ ګڼي يوازې د فرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري د نفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوئ الله نه پاک ساتي.
وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفي (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعي ورته وويل داکار مه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).
د صوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی د فقهې له علم څخه د غه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلو له ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کور کښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصېږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې دسرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرودرهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابېږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کورکښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان او مکان داختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هرراز خلک، هرراز خبرې او رازراز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي اويونيم ئې لادکفر او الحاد په توريه مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډېرشديد مخالفين دي.

امام فخر رازي دصوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً نبه ګڼي او په ډېر شه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائې ډېر صوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابوالحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کېږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت اوبندګی رابطه قايمه وي عبد اوبنده ورته ويل کېږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کېږي او عبوديت له مينځه ځي.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او ورانډی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايلېږي اوله شرعي حدود نه خپل تجاوزغيراختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې داسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.
مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو دفارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت دنصرانیت څخه حلولیت، دهندي مذهب څخه د بشریت فنا، داسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې اوریښې یوله بله سره وتړلې.
وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو دتصوف دعقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج دمسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه ویناوه (لآ الهَ الا اَنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شانِی)ځینې صوفیان دشریعت ظواهرو ته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته درسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتي کیږي.
مولانا جلال الدین بلخي هم دمثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او دخپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است — گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضرو تو نامه خوان — نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه بامعشوق گشتی همنشین — دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد — نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتدیانو دکمال وسیله ګڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار — قوانین شریعت را نگهدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډیر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري دسیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.
تصوف په ابتدا یعنې دحسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کیده. وروسته ئې دآدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.
داحرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې دزهد په نامه پیژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د ادیانو داتحاد بنه پیدا کړه.

دصوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپید اکېږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مگر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسیدو ډېره مهمه لاره او وسیله ده.
الله تعالی وايي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل دسبیل جمع ده دلارې او طریقې په معنی چه دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر دهر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.
دتصوف له (۷۳) طریقو څخه څینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱ - قادریه:

داطریقه چه دجنید دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څینې ئې دادي:
دده له مور څخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به ده د ورځې دمورتی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو دعبد القادر دمورنه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:
اې عبدالقادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه! لعینه! لدې وینا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوگی وگرځید چه بیائې ورته وویل:
ماپه دغه ډول اویا تنه دطریقو خاوندان گمراه کړیدی مگر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنگه پوه شوې چه دا شیطان دی؟
شیخ عبدالقادر وویل دحرامو په حلالولو.
وايي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبدالقادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له گریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودرید ده څه غږتربنه پورته شو مگر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته رانوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډېر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي او بس.
د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئي په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلویښت اولاده ئي درلوده چه یوولسو تنوئي دده لاربښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شوی دی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېرو حتی چه کله به ئي د جامو په پیڅکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقي مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعلیماتو اساسي ټکي ئي دا دي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، د بدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو او ضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ۶۷۲ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شوی دی طریقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شریعت ئي اصل او طریقت ئي فرع ګڼله، د ټولو خلکو مینه ئي د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه څکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (۶۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګڼل چه هغه د محبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دي طریقه کښې پیرخپل مرید ته امرکوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول دري څله پیرلا اله الاالله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الذینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراً عَظِیماً) پوري. پس له هغه مرید هره ورځ سل څله استغفار، سل څله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل څله (الله) وریسي سل څله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَّةٍ)

۶- شاذلیه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زیږیدلی او په ۲۵۲ هجري کښې وفات شویدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډیر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډیر بنت نلري.

۷- مولویه:

د مولانا جلال الدین رومي طريقه ده چه په ۲۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دی. دی بخارا ته نژدې په يوه قريه کښې په ۲۱۸ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډيرې سختی نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړی مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې دخدای له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې دخدای په محبت بنا دی ځکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيم وَمُحَبَةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.
ددې له ویناؤ څخه یوه داهم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وایي:
انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بیلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:
یو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه یادیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلی حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.
صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه د مورله ګېډې څخه دنياته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې دژوند دطريقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ او شړېل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنياته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه ډېر وښځول زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناو څخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کار کښې نقصان پيښيږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و او دشريعت له احکاموئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی و او هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنی ئې ورته پیدا کړېده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت دغزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: دصوفیانو اسلاف دحجاب دکشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم دتطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیح کښې ولیکه چه دخدای په مینه کښې استغراق دخدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي دکشف او معرفت دمدرسې زعیم دخپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه دکشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا اکړ (خَلَقَ آدَم عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او دکل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر　　　　وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هرځای او هرڅه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولې ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَالله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او دخدای نورئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون دهندوانو دتصوف دفنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې دحیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فناده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلى شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دى چه اساس ئي دغه قدسي حديث دى: (مَاتَقَرّبَ الَي عَبدِى بِشئٍ اَحَبّص الَىَ مِن اَدَآ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَايَزَالُ عَبدِى يَتَقَرّبُ اِلَىَ بِاالنَوَافِلِ حَتىٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاًوَبَصَراًوَيَداً وَمُؤَيِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامى تصوف په نظر هغه دى چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هر کله چه پاک خداى انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت وموندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خداى يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوى ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلى و.
بايزيد بسطامى (ابويزيد طيفوربن عيسىٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجرى) کښې مړشوى دى چه پلارئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډير اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کيږي. (لااله الا انَا فاعبُدُونِى سُبحَانِى مَا اَعظَمَ شَانِى).
ابومغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هـ په فارس کښې زيږېدلى او په عراق کښې لوى شويدى. مشايخ ده په باب اختلاف لري، ډيرئې ردوي او لږئې قبلوي. دى د حلول او اتحاد ډير مشهور سړى دى. ده آرا غامض او تياره دي، د اناالحق وينا ده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.
غزالي ده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دى ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقيدې نه مخالف ګڼلى دى.
د خليفه مقتدر په عصر کښې چه ده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو ده د تکفير په فتوى کښې خپل تردد ځرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوى صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.
وايي چه د ده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- د ده تعلق له قرمطيانو سره.
۲- انا الحق ويل.
۳- د ده په الوهيت باندې د ده د پيروانو عقيده.
۴- د حج په باب د ده مخالف نظر.
وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
د ده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله ويوړه او حجر الاسود ئې ترېنه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دى او معتزله ؤ ته ئې تمايل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړى وچه د ده نفوذئې په بغداد کښې د ده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتى چه د خدايي حد ته ئې رسولى و او د ده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندى کولى شي، غيب کشفولى شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه ځرګندولى شي.
ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محى الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمدبن محمد غزالى په (۴۵۰ هـ) کښې زېږېدلى په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولى دى. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث ومنل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
څلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسی حالت ورته پېښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړې.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندګلوي ورپورې تړلی ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشوکولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتینې خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غار ته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړ ویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلومېږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریج سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظر ئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسې يو بل حالت راشي چه دغه ويښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه ويښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښېږي.
امام غزالي فلاسفه په دري ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه د خالق له جود نه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کېږي.
طبيعيون هغه دي چه د خدای (مدبر قوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکر دي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون د يونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره د الهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې رد کړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، د باطنيه فرقې له تعليماتو سره مناقشه شروع کوي.
باطنيه فرقه د فاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئې سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په رد کښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئې پکښې کاراخيستی دی او ډېر موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسر ماکدونالد) په خپل کتاب (تطور الفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
د قاهرې په جامعه کښې د تصوف استاذ (دوکتور محمد مصطفی حلمي) د غزالی په باب وايي: د غزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئې استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئې هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطر چه تصوف ته پيښ وا و د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او د شيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې راګډ شوي و غزالی ئې مخه ونيوله او تصوف ته ئې نوی ژوند وبانبه، د خلکو ښه نظرئې ورته جلب کړ او د صحيح دين په ښودنه ئې د دين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت د ايمان په حرارت د بيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

د تصوف وروستۍ مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه د توحيد د کلمې معنی هم تغيير کوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نیولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی اوهرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وینا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجودیت له مینځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیداشي.
همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت اوکیفیت اونورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کېږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیداشي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلد مؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې داسلام ددیني فلسفي لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقیق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا ، آسیا او افریقا کښې ئې دصوفیانو طریقي خپرې کړې.
ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشا هم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثو کښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعي احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه دشرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان څوک مستقل علم بولي او څوک ئې دنحوې دعلم جز بولي.
ابن عربي وايي: دکتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهيم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصيب کېږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو او يا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګاڼه چه هغه دالله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې دهغه ظاهري وجود ګاڼه.
دابن عربي د وحدة الوجود نظريه داهل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور کړچه لومړی مصرته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب دکامل انسان په حقيقت بنا کړچه د ده دتعليماتو محور وه. دی په هرموجود کښې دخدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه دخدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤاو وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډېرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمه ؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې دده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود دمدرسې له اتباعو څخه دی او دهغه شاګرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګاڼه او ددوستی او محبت د واحد دين اساس ئې کېښود چه ډېر پيروان ئې پيدا کړه.
دده دا بيتونه دغه مفهوم ډېرښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکر صاحبی	اذا لم يکن ديني الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب کيف توجهت	رکائبه فللحب ديني وايماني

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئي دادی چه پخوا به که دچادین زما دین ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو ، درهبانانودپاره دیر ، دبتانو دپاره معبد ، دطواف کوونکو دپاره کعبه ، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خوا ته چه مخه کوم دین می دمحبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدین:

دمولویه طریقې خاوند هم دمذاهبو او ادیانو اساس یوګنې او په دې عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هیوادونو اوښارونو خلک یود بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي.

دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بیانوي چه یو دینار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهیدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه یو داسې سړی پیدا شو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخیستلو له مینځه یوړه.

تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقیقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېرنوي معاني او مفاهیم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګلیسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.

ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.

ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عمیق اودقیق نظرخاوند چه عرفاني اونفسیاتي تحلیلات ئې ډېرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظرګوري.

دغه راز ډېر محققین اومفکرین په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونوکښې داثرګنده شوه چه تصوف له قرآن کریم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښې ذکر شویدي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټینګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونیولو ، په لوږوتیرولو اوپه قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابوته ورکړیعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادګاردی او د پیغمبر زاهدانه اوفقیرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دی.

ځینې آیتونه اونبوي احادیث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنیادټینګوي او دباطني علم اساس بلل کېږي هغه هم په خپل ځای کښې توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نیولو سره ځینې نور آیتونه اونبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقید کوي.

د تصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل وعیال دنفقې پیداکولو اونوروحقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیرممکن وګرځوي ، په دغه مورد کښې دا حدیثونه د ذکر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ما وويل هو ! ما داويلي دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فَقُم وَنَم وَصُم وَاَفطِر وَصُم مِن كُلِ شَهرٍ ثَلاثَة اَيامٍ وَلَكَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنی د شپې يا ځيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښې درې ورځې روژه نيسه او دا به ستا د پاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وويل: زما طاقت تردې زيات دی. رسول الله (ص) وويل نو يوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځې بوزه ابن عمر بيا وويل:
تردې مې هم طاقت ډېر دی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه او يوه ورځ بوزه او سه، دا د داؤد عليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود او رسول الله (ص) وفرمايل تردې افضله او بهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئې ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په ته ځه شوي دي؟ په قريشو کښې خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواية او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل ځنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِكَ عَلَيكَ حَقّاً وَاِنّ لِجَسَدِكَ عَلَيكَ حَقاً وَاِنّ لِاَهلِكَ عَلَيكَ حَقاً فَصَلِّ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مه کوه، نفس دې هم په تا حق لري جسد دې هم در باندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، او خوره ئې هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه د صوفيانو دا ادعا چه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه د ملاحظې وړ دي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ما سره د خدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحی را ته شوي وي.
پدې آيت شريف کښې دا ځرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګر چه وحی ورته وشي، په وحی کښې د غيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب کلی ګانې له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت ۶۵) ووايه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازې د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښځه چا ته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نو ځينې بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.
له علم الغيب ښځه مراد محض ظن او تخمين نه دی او نه هغه علم چه له قراينو او دلايلو ښځه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو د غه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کيږي.
د غه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالی پورې مختص کښي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې دچاپه برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دانه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه دالهي علم یو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زمونږ له نظر دې که داسې نه وي نو خدای پاک ته خوهیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف دزماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغیر راغلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهوردی. دنن ورځې صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بها صوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مگر دا وړۍ او هغه وړۍ ډېر تفاوت لري.

چیرته هغه شډله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف اومتصوف هم لکه دنن اوپرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یونشو ګڼلی. هغه له خوندنو اومزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.

هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په ږیره اوجاموکښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خوهغه داستغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه دنیا ته شاکړه او ده په شاکړه.

پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.

دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مگر دنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.

لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. داسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکوکښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او دسیاسي مصلحت پاسباني کوي.

ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدوکښې دسیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه دسیاست اوسیاسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو ! دا روحیه ئې وژله مگر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګاني اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او دصحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کاروا خیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شی حتی چه دکفر خدمتګارهم.

قادیانیت دجعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.

په اسلام کښې دمختلفو فرقو اومختلفو عقایدو ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شو او علاوه دشیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امویانو اوعباسیانو په وخت کښې دمتکلمینو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله اوبله اشعریه یا اشاعره بلل کېږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک اوتردید ورسره ملګري و.

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید، تجسم، جبرواو اختیار، معاد، ایمان، اوداسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو دخپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلایل پیداکول ددغو دلایلو راغونډول، تصنیف اوتالیف دعلم کلام اساس وګرځید اود عقل مذهب په دین کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شویو شاګردئې (واصل بن عطا) ؤچه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعنې له مونږ څخه لیرې اوبیل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د یوه بل شاګرد عمروبن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعنې دصوفي شاګردمعتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله دمتکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدوکښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آیتونو تاویل اوتفسیر نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو دکبیره ګناهونو مرتکبین کافرګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شواو ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفراو ایمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه دمنزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفین واقعه اوداسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.

دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.

دمعتزله فرقې یو تن (ابوالحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیارکړ. ده وویل زه دخدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعنې په هغو احادیثو تمسک کوم چه اصحابو او دحدیثو امامانوئې روایت کړی دی.

اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابوالحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعریه په حقیقت کښې دکوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.

علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.

متصوفین دغه علم ته ښه نظرنلری اوځینې ئې که ډېرمخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او دمتکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېرېده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبُ) يعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید و کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه د نوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم راولېږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! د خدای یوصفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د غه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ. د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائي چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤ او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حفیفه هغه کتاب چه په عقاید و کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم دغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بد یوسزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعني الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال ما یشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالى ټول کافران بخښلي شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع د پاره اجر او د گنهگار د پاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنې (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که ځوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وې لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړې که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقې پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات ورمومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت دخداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه پدې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه دخداى په نزد شفاعت وکړي مګر دهغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه دخداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

دپيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه دمخه دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً دلويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدې ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه دخداى له لوري دخلکو د هدايت دپاره چاته ورکول کېږي او پيژندنه ئې پدې کښې کېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپيژندلو دپاره دا شرطونه تعيينوي:
دخداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کارمعنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهيڅ ممکن ندى او که دغسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو دغسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيدئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې دنيکى او حقيقت څومره اثر شته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبردى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (دمعجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آيت ۴۸) يعنې نه لېږو پيغمبران مګر زيري ورکوونکی او ويروونکی.
دا مطلب په قرآن کريم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پيغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زيری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وويروي. د پيغمبرانو وظيفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دين کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ويل شويدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هيڅ ضرورت نه پيدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى – سورت انعام آيت ۵۰) يعنې ووايه، نه وايم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته چه زه ملک يم، پيروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شويده.
هرکله چه پيغمبر د خدای له لوري ماموردی چه خلکو ته ووايی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غيب او نه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نو بيا د معجزې لرلو سوال څنګه پيدا کيدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آيت ۱۸۸).
يعنی ووايه ! مالک نه يم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غيب پوهيدلی هرګوره به مې ډېر جمع کړي وُ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسيدله ما ته هيڅ بدي.
نه يم زه مګر ويرونکی او زيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبيعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کيدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پيريانو او شياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقيده لري او دا منی چه د بنيادم په وجود کښې د پيريانو حلول د دې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې ښکاره شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د يوه پيرياني او سحرکار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسان لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس د مسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه مياشتې د نخشب په شا وخوا کښې ځلانده سپوږمۍ له څا نه را ويستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسيله پيدا کړې وه چه د اورله مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که د دې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بيا بايد عبدالله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان ترآخره څوک ونکړی شي دا پيشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستيو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عيسی (ع) معجزه وه اوس د هپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهمدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزاکوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځیني مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وو او په مختلفونو مونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.
د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله د مخه دنیا ته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډېر تغیر د ژوند په ټولو څواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.
ځیني پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخره هغه ځای ته رسېږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زماني تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پرېښې ده که تړلی یې ده؟
په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.
دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَاتِ) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زماني سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.
په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینح ته راغله او بیا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.
په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه دا وي چه په اخره زمانه کښې دآخري زماني ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادر نکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زماني همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډېرلوی تغیردی او ډېر زیات اهمیت لري که د آخري زماني ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا داخري زماني دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا وواېي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟
هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله د څلورو مذهبو يو له بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شوې ده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِى وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کېږی او کله حق ته رسېږي يعنې دا نشی کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستی زمانې د ايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله د خدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د دينې احکامو تغير را ښيي او په دې مو پوهوې چه د يوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.
سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځينې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کېږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او د جهاد د پاره و مګر اوس ډېر شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.
په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دوو سوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)
وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن د لسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګېږي خو څه موده وروسته چه حالات بدلېږي يو بل آيت نازلېږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پېتې مو سپک شو. خدای پوهېږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبېږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای د صابرانو ملګری دی:
(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په دينې تکليف کښې ډېر کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر دينې جذبه او روحيه ئې ډېره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دوو سوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډا ګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډېر وخت په تېريدو په يوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې د غومره فرق او تغيير راغی او علت ئې هم د زمانې تغيير وښودل شوځکه د تخفيف د آيت شروع په (الآن) باندې وشوه.
د اسلام ژوره، باريکه او صحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library